

POLITIKAI SZATÍRA MAGYARORSZÁGON A XVI. SZÁZADBAN

A politikai szatíra a XVI. században egész Közép-Európában és Olaszországban is virágzó műfaj volt, elég csak a tömérdek nyomtatásban is megjelent röpiratra, Aretino munkásságára vagy éppen a század szülöttjére, a Pasquino szoborra aggatott pasquillusokra utalnunk.

A következőkben a magyarországi politikai gúnyiratokat vagy legalábbis az ilyen irodalmi alkotásokról szóló híradásokat kíséreljük meg összegyűjteni, és amennyire az lehetséges, keletkezésük körülményeit megvilágítani. Csak a világi jellegű politikai gúnyiratok egykorú említését vesszük számba, mivel az egyházi intézmények ellen, irodalmi síkon intézett támadás e században elválaszthatatlan a reformáció irodalmától, emlékei jórészt fennmaradtak és ismeretek. Megvizsgálunk viszont a továbbiakban műfajra való tekintet nélkül minden irodalmi alkotást, amely a világi hatalmat teszi gúny tárgyává.

A Mohács előtti Magyarországról való az első adatunk. 1523-ban Krakkóban is tudták már, hogy Magyarországon bizonyos „libelli famosi”-kat terjesztenek a királyról. A budai udvarban folyó, sokakban megbotránkozást keltő életéről Piso Jakab, a király nevelője — éppen ekkor követe is Lengyelországban — és Szatmári György esztergomi érsek értesítették lengyel humanista barátaikat, a „libelli famosi” híre is az ő közvetítésükkel vált ismertté.¹

1533 húshagyó keddjén Buda várában Nádasdy Tamás vezetésével a literatus tisztségviselők egy része és a polgárság nagy farsangi mulatságot rendezett. Szerémi György — talán mint szemtanú — azt is leírja, hogy ez alkalommal egy színjátékban kigúnyolták a gyűlölt idegen kormányzó, Gritti Lajos olaszos szokásait. Szerémi szűkszavú tudósítását Kardos Tibor bontotta színpompás képpé. Korabeli, főleg olasz példákkal nagyon valószínű rekonstrukcióját adta ennek a maró szatírájú politikai színjátéknak. Szereplők és közönség együtt élvezték a vastag vágásokat és rejtett célzásokat egyaránt. Az együttes komédiázás emlékét minden résztvevő sokáig megőrizhette, ha — Kardos Tibor feltételezése szerint — a nagy részében rögtönzött színjátékot nem is írták le.²

Szerémi tudósítása szerint éppen ekkor Budán tartózkodott Gritti titkára, a Dalmáciából származó humanista Andronicus Tranquillus, aki azonban az eseményeknek ekkor csak csendes szemlélője volt. Régi barátság fűzte földijéhez, Verancsics Antalhoz, János király titkárához. Tranquillus korábban maga is János király környezetéhez tartozott, de Gritti feltűnésekor

¹ „In Ungaria jam et libelli famosi de rege sparguntur.” Acta Tomiciana. VI. Posnaniae, 1857. 275. Idézi TRENCSENYI-WALDAPFEL I.: Erasmus és magyar barátai. 1941. 44.

² KARDOS Tibor: A Gritti-játék keletkezése. ItK 74(1970.)547—559. Szerémi szövege: „Et cum per- venimus ad novum annum dum scribebant 1538 [recte 1333!], et inter carnis priuim fecerant magnum ludum in cena et in prandio Symon Literatus, et deridebant dominum gubernatorem de modis Ita[lo]rum, videlicet Nadasdi Thomas, et Paulus Pozaka de natione Zalka, et Ladislaus notarius Symonis provisorii Buden.” Szerémi György Emlékirata Magyarország romlásáról. Pest, 1857. 308.

hozzá csatlakozott, hogy mint egy „bálványt” tisztelje „reményeinek bőségszaruját”, a kormányzót. Pártfogójának meggyilkolása után évekig bujdosott, megjárta Ferdinánd király börtönét, élete is kockán forgott. Valaha itáliai tanulóévei után a louvaini egyetem katedrájának várományosa volt, a francia király szolgálatában diplomáciai küldetéseken járt európai udvarokban és a török portán.³ Most négy keserves esztendő telt el kegyelemkenyéren, bujdosva. Megelégette a nyomorúságot, új patrónus után nézett és ismét János király megbocsátó kegyét kereste. Verancsicshoz, a régi barátához fordult, aki hajlandó volt a közvetítésre. Nemi fejmosás után biztosította János király bocsánatáról. Csak egy aggálya volt, azt hallotta, hogy Tranquillus valamiféle dialógust szerkesztett, melyben János király neve is szerepel és bizony nem egészen úgy, ahogy az a király méltóságához illik. Levele, melyet Verancsicshoz intézett, másról tett tanúságot. Legjobb lenne, ha elküldené a művet, mert ez mehetség lehetne a vádaskodók ellen, de a régi barátnak is kedvére tenne, mert elhelyezhetné korábbi művével együtt ezt is könyvtárában. Tranquillus sietett válaszolni az aggályos levélre. Igaz ugyan — írta Verancsicsnak —, hogy sorsának rosszra fordulása óta írt néhány dialógust, és azok közül nem egy közkezen forog, egy most is itt van nála. No, de ezekben említés se esik se királyról, se közemberről. Majd el is fogja küldeni, ha javított rajta. A levélváltás alapján kétségtelen, hogy Tranquillus dialógusokat írt, és aligha kételkedhetünk abban, hogy ezek azonosak voltak azokkal a művekkel, melyek miatt Verancsics aggályoskodott. A Tranquillus ígérte „javítások” pedig nyilván a János királyra vonatkozó, sérelmezett részek eltüntetését jelentették. Az effajta írásművek népszerűségére mutat, hogy bár a szerző ekkortájt Nagyfaluban (Árva vm.) tartózkodott, a dialógus — saját bevallása szerint nem is az egyetlen műve — már Erdélybe is eljutott. Tranquillus nem tudott magyarul, ezért ezek a dialógusok latin nyelvűek lehettek, mint minden valamire való irodalmi alkotás ekkor, ebben a körben.⁴

Verancsics fent idézett levelében említi *Tranquillus Sulla* című dialógusát, mely 1527-ben jelent meg. Keretjatek fogja közre a mű magvát, Sulla és Caesar párbeszédét, melynek tárgya az, hogy vajon melyikük méltóbb az utókor megbecsülésére. Tranquillus az Ioannes Lascaris görög filológushoz intézett előszóban azt fejt ki, hogy milyen stílust kíván ez a műfaj. A szónoki stílusnál könnyebben kellett írnia, ugyanakkor meg kellett adnia a szereplő tekintélyes személyeknek járó „dignitas”-t.⁵ A János királyt gyalázó mű témája és stílusa egyaránt egészen más lehetett. Ezeknek az éveknek eseményei, az egy országon huzakodó két király mindkét oldalon kínált témát bőségesen a szatírára, amelyben a szereplők ugyancsak híjával lehettek „dignitas”-nak. Amint éppen ezt a „dignitas regia”-t kéri számon Verancsics is, bizonyára a Sulla előszóra célozva Tranquillustól.

A kettős királyság korából több ilyen gyalázkodó verset ismerünk. Alkalmi jövedelmi forrás, de legalábbis érdemszerző cselekedet lehetett egy ilyen mű megszerkesztése az ellenkirály

³ Andronicus Tranquillus vázlatos életrajza: KOMBOL, M.: Poviest hrvatske knjizevnosti do narodnog preporoda. Zagreb, 1945. 71–72. Legújabb: CYTOWSKA, M.: Andronicus Tranquillus Dalmata, a Laski család és Zápolya János familiárisa. (Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969. 129–143.) Hogy Grittit mint „bálványt” tisztelte: Verancsics Összes munkái. 6. Pest, 1860. 21.

⁴ „Proinde nescio etiam quem dialogum composuisti, in quo nomen quoque Ioannis regis contineri dicitur, ac certe non nihil secus, quam pro dignitate regia deberet, quod tamen litterae tuae omnino negant. Quare, rogo, mittas illius exemplar ad me, quum et Syllam tuum loco tui in larario meo honorifice habeam, si et hic excusatus velis esse, et mihi amico non dubio rem pergratam facere non gravaberis. Polliceor me honori tuo non secus ac meo sincere prospecturum.” Verancsics i. m. 31. „Ab excidione rerum mearum scripsi aliquot dialogos, quorum nonnulli exierunt in vulgus, nunc etiam unum habeo in manibus, nulla tamen in his mentio fit cujusquam, neque regis, neque privati; misissem hunc tibi, si esset emendatior.” uo. 33. „Hungariae linguae ignarus sum” írja 1534-ben. TT 1903. 227.

⁵ Dialogus Sylla auctore Tranquillo. H. n. 1527. (Apponyi 191.)

árnyékában. 1527-ben nyomtatásban is megjelent egy efféle, melynek névtelen szerzője Ferdinánd királytól kéri számon azt a gyalázatot, hogy eltűri ennek a „monstrum”-nak, egy foltozó vargának trónbitorlását. Az áradó gyűlölet okára akkor derül fény, amikor arról beszél, hogy az aranyat szállító Duna a tanúja apja viselt dolgainak. János király apja, Zápolya István ugyanis Mátyás király győzelmes ausztriai hadjáratainak főkapitánya volt, ő irányította Bécs ostromát, majd a meghódított Ausztria kormányzója lett. A gúnyirat szerzője azt akarja elhíttetni, hogy a Zápolya család óriási vagyona innen ered. És ennek fia merészelte magát Ferdinánd ellenében királlyá tenni. A Caesarok vére, az új Hercules: Ferdinánd ezt a szörnyet is meg fogja fékezni. Érthető, hogy — bizonyára Bécsben — nyomdász is akadt, aki e művet ki nyomtassa.⁶

Eck Bálint bártfai tanító, majd polgármester a felső-magyarországi városok német polgárainak politikai állásfoglalását képviselte 1527-ben megjelent röpiratában, melyben arra buzdítja a magyarokat, hogy Ferdinánd királyt mint valódi és természetes urukat örömmel fogadják. Mert Zápolya, ez a „lues patriae” csak veszedelmet zúdít a békés polgárookra.⁷ 1530-ban írt újabb röpiratában Zápolyát borzalmas farkasnak, phrygiai kutyának nevezi, akinek seregei a városokat tönkreteszik, annyira, hogy csak a puszta falak maradnak meg.⁸

Ismeretes, hogy Huszár Gál kassai prédikátort, akit Zay Ferenc főkapitány a király parancsára 1560 karácsonyán Egerbe akart szállíttatni, a kassai magyar polgárok a főkapitány katonáival egyetértésben megszöktették. Az ügy érthetően nagy port vert fel, a főkapitány és a város kölcsönösen egymást vádolta, vádiratok és mentegetődzések követték egymást. 1561 tavaszán Kassa város jegyzője, Cromer Lénárd már a király előtt védte városa igazát: hiába. Ferdinánd egyre csak azt hajtogatta, hogy csúnya ügy ez, csúnya dolog történt. Az a gazember már évek óta ilyesmiket csinál, s amellett, hogy lutheri tanokat hirdet, a szentséget és a római pápát káromolja, még minket is kinyomtatott könyveivel a legnagyobb szidalmakkal és gyalázzattal illetett. Bizony, nem lett volna szabad ennek megessnie, gonosz dolog történt. Fejét csóválva hajtogatta: csúnya ügy, csúnya dolog történt, s ezt kétszer-háromszor is elismételte. A követek térdet hajtva távoztak, nehogy még jobban felingereljék.⁹

A király szavait a városa nevében mentegetődző Cromer jegyezte fel. A vád tehát Huszár Gál ellen kettős volt: nemcsak, hogy eretnek tanokat hirdetett, hanem bizonyos nyomtatványokban a királyt is gyalázta. Korábbi felterjesztésében a városi tanács még csak azt tartja szükségesnek kiemelni, hogy papja soha egyetlen sértő szót sem ejtett a király ellen, sőt rendszeresen imádkozott a fejedelemért és ilyen imára intette a népet is.¹⁰ Az öreg király indulatos kitéréséből azonban félreérthetetlenül kiderül, hogy puszta szavaknál jóval többről, Huszár

⁶ Egyetlen ismert példánya kiadva: TT 1903. 229—230.

⁷ ECK, Valentinus: *Ad Proceres Hungariae quo Serenissimum Principem ... Dominum Ferdinandum ... Dominum suum verum et naturalem etc. plausibiliter excipiant.* (Krakkó 1527.) (Apponyi 192.)

⁸ ECK, Valentinus: *Ad inclytum Hungariae et Bohemiae regem etc. Dominum Ferdinandum epistola nomine partium superiorum Hungariae.* Viennae 1540. Ld.: KLENNER Aladár: *Eck Bálint* (1937).

⁹ „Latro ille multos annos haec agitavit et praeterque, quod Lutheranam doctrinam docuit, blasphemias dixit in sacramentum ac pontificem romanum et nos maximis contumeliis et conviciis, aeditis libellis etiam affecit. Non debuisset hoc fieri et male factum est ... rotato capite nihil aliud dicebat, quam quod haec causa mala esset et quod male factum esset idque bis terque repetebat ... et irato vultu ac gestu vehementiusque solito dicebat his verbis. Male factum est, non debebat hoc fieri. Pessima, pessima est causa. Omnes qui intelligunt, non laudant, quia pessima pessima causa est haec, male factum est. His auditis nos genibus inclinatis reverenter discessimus, ne pluribus dictis et responsis suae m. animum commotum exasperemus” Cromer jelentése 1561. febr. 11. után. KEMÉNY Lajos: *A reformáció Kassán.* 1891. 105—106.

¹⁰ Száz 29 (1895) 32—33.

Gál nyomtatásban is megjelent felségsértő iratáról vagy iratairól van szó, mely éppen oda jutott el, ahová a legkevésbé kellett volna: a király kezébe.

Egy másik forrásból azt a tanulságos utat is ismerjük, amelyen oda eljutott. Gyalui Torda Zsigmond, a Magyar Kamara tanácsosa még 1560. augusztus 17-én arról ír naplójában, hogy Thurzó Ferencet, a Kamara volt elnökét valami „versus” miatt a király elé idézték, melyet Cromer jelentett fel az udvarnál. „Tragoediae” — teszi hozzá. Másnap már neki magának kellett a Hofmarschall, Trautsohn János elé járulnia — ugyanebben az ügyben. A dolog azzal zárult, hogy Ferdinánd kegyesen megbocsájtott: *Sopitae tragoediae Augusti bonitate cura*que — mint Torda megkönnyebbülve írja.¹¹

Miféle „versus” lehetett az, mely ekkora vihart kavart? Az ügyről az uralkodó személyesen tudott, azt a bécsi titkos tanács tagja, az udvari Marschall vizsgálta ki, s kikérték a Magyar Kamara véleményét is, mely a gazdasági ügyintézés mellett magyar ügyekben gyakran politikai tanácsadója volt a királynak. Torda Cromert nevezi meg mint feljelentőt, s ez minden bizonnyal ugyanaz a Cromer volt, aki — mint már említettük — 1561-ben városát védte a király előtt, s aki már 1560 eleje óta bizonyíthatóan Bécsben tartózkodott.¹² Furcsán kettős — vádló és védő — magatartását a korabeli kassai viszonyok teszik érthetővé.

Kassa lakói a XVI. század első feléig német polgárok voltak. Mikor Kassa Zápolya kezére került, az új kapitány, Czecey Lénárd tervszerűen népesítette be magyarokkal a várost, elannyira, hogy ez az új réteg alkotta már a polgárság nagyobb részét. 1541 után Buda és Pest elmenekült polgárainak egy része is itt telepedett le. 1551-től ismét Ferdinándé lett a város, s ettől kezdve a magyar és a német polgárság között állandó lett a viszálykodás. A német polgárság, mely maga mögött érezhette az állam hatalmát, minden eszközzel azon volt, hogy a magyarokat háttérbe szorítsa. Szorult helyzetükből ezek a Kamara tanácsosaihoz fordultak panaszukkal, és sok egyéb sérelmük mellett felhozták, hogy „Istennek ő szent felségének ellene vagyon, hogy olyan plebanost hoztanak be egy nehanyoknak kedvéért, az Magyar Nemzettségnek akarattya nekul es ellene, ki minekünk semmibe nem szolgálhat, mert, semmit nem tud magyarul, es csak hejába költi el az dezmat kit neki adunk. Kaplant nem tarthat többet az egy predicatorral, ki ez es olyan, hogy néha a Pater Nostert sem tudja elmondani. Immár emberek is haltanak meg miatta gyónatlan, ilyen halálos időbe. Továbbá oskolánk pusztán áll, mert egy inast mestert hozának. Mely német mester kiveré a magyar deákokat belőle. Most egy inast állattak belé. Gyermeinket széllel költ budostatnonk, nincsen ki tanító.” — És még mindehhez az is — „hogy minket ő felségéhez sem bocsátanak a magonk mentésére”.¹³

Aligha férhet hozzá kétség, hogy hasonló ellentétek voltak a lakosság körében a politikai orientációt illetően is. Ezt bizonyítja a kiküldött császári biztos ingerült megállapítása: A mostani kassaiak legnagyobb részt magyarok, korábban nem is laktak Kassán, uruknak és királyuknak szívesebben vennék János királyt, mint a német királyt, ahogy ők Felségedet nevezik.¹⁴

A kassaiak kérte magyar prédikátor ügye végül is megoldódott: Huszár Gál 1560 tavaszán a városba költözött s nyomdáját is magával hozta Magyaróvárról. Egy nagyobb mű kiadására való előkészületei közben a város lakosságának apróbb nyomtatványokkal kedveskedhetett. Ezek között lehetett az ominózus „könyvecske”, mely feltehetőleg 1560 tavaszán vagy nyarán készült, Bornemisza Péter segédletével, mint nyomtatóéval mindenesetre, de talán mint szerzőével is.

¹¹ (1560. aug. 17.) „Dominus Franciscus Turzo vocatus ad Caesarem propter versus indicati Caesari Per Cromerum. Tragoediae. (Aug. 18.) Ego vocatus sum ad Marschalum propter versus. (Aug. 19.) Sopitae Tragoediae Augusti bonitate cura.” Gyalui Torda Zsigmond naplója. Egyetemi Könyvtár Kézirattára. G. 325. (A napló kiadása előkészületben.)

¹² KEMÉNY i. m. 24.

¹³ Régi magyar nyelvemlékek. II. 1840. 98—102. Ott az eredeti helyesírással.

¹⁴ Werner György jelentése, idézi TAKÁCS S.: Régi magyar kapitányok és generálisok. 2. kiad. Bp. é. n. 47.

Hívei alkalmasint kézről kézre adták a németet kicsúfoló, bizonyára magyar nyelvű iratot, s jutott belőle a főkapitány fizetést hiába váró, még a posztóban is megrövidített vitézlő népének is.¹⁵ A német polgárság, hogy a magyaroknak megássa a vermet, kapott az alkalmon, s Cromer útján még 1560 augusztusában feljelentette az ügyet a királynál. A dolog az udvarban — talán a Kamara tanácsosainak közbenjárására következmények nélkül maradt, de az uralkodó azt nyilván nem felejtette el. Mikor pedig ugyanez év végén a kassai magyarok és Zay velük nagyon is együttérző katonái Huszár Gált, akit eretnek tanok hirdetése miatt Verancsics elé kellett volna vezetniök, ehelyett megszöktették, a kipattanó botrány ezt a még nagyon is friss, másik ügyet is újra előhozta. A szöktetés ódiúmat nem lehetett minden további nélkül a magyarokra hárítani, ezért a városnak egyetemlegesen kellett felelnie, s érthető, a tanács a védelmet arra a Cromerre bízta, aki korábbi lojális szereplésével alkalmasnak látszott arra, hogy az uralkodó haragját lecsillapítsa. A jegyző előadása arra mutat, hogy ez nem sikerült teljesen, és a sors iróniájából, úgy látszik jórészt éppen azért, mert Ferdinánd ismerte és természetesen sérelmezte azt az ő személyét is támadó iratot, melyet maga Cromer sietett az uralkodó tudomására hozni.

Cromer tettének indítékául az itt előadottak, úgy hisszük, magukban is elégségesek. De politikai pártállása mellett anyagi érdeke is fűződhetett az ügyhöz. Ismerjük Ferdinánd király 1559. február 18-i rendeletét, melyet 1560. augusztus 30-án megújított, a gyalázó iratokkal kapcsolatban. Eszerint pasquillust és gyalázó iratokat szerkeszteni és terjeszteni tilos, aki pedig ilyet feljelent, 300 aranyat kap a vétkes vagyonából, ha ez nem lehetséges, a királyi Kamarától.¹⁶ A rendelet megújítása éppen abban a hónapban kelt, amikor Cromer Bécsben ilyen ügyben buzgólkodott.

Még el sem ülték Kassán a Huszár Gál ügy viharai, mikor a tanácsnak 1561 tavaszán egy újabb gúnyirattal kellett foglalkoznia. Városszerte terjedt ugyanis egy ének („cantilena”), előadták borozó társaságban — így a mislei prépost kassai házában is —, az egyik jelenlevő pedig másnap már „kordén”, azaz könyv nélkül is elfűjt belőle egyes részeket, amelyekre még emlékezett. A tanács április 4-én, nagypénteken, az ünnepi istentisztelet után vád alá helyezte a szerzőséggel gyanúsított Lantos, másképpen Hegedős Sebestyén deákot. Mint az iratokból kitetszik, az ének az „eretnek Gál papról” szólt, és az egyik kassai polgárt „csélcspapnak” mondta. A tanács ezzel szemben szükségesnek tartotta nyomtatékosan leszögezni, hogy ők nem pártosok (factiosi, nyilván a csélcspapra válaszul), hanem öfelsege hűséges alattvalói, s szigorú vizsgálatot rendelt el az ügyben.¹⁷ Az előzmények ismeretében aligha gondolhatunk másra, mint hogy az ének a Huszár Gál szöktetési ügyével és talán pasquillusával is foglalkozott, s talán a tanács kettős magatartásán élcélődhetett. Érthető, ha ezek után a tanács, mely ebben az ügyben már megégette a kezét, nem ismert tréfát. A vizsgálat ugyan, úgy látszik, nem hozott eredményt, mert nemcsak Sebestyén tagadta a szerzőséget, de a megkérdezettek egy része is úgy vallott, hogy a deák sosem állította, hogy ő írta volna a kérdéses éneket, az a kézirat nem is Sebestyéné, sőt, hogy ők éppen nem is hallották soha a versezetet — a tanács mégis szigorú

¹⁵ A posztót „röviden” éppen Torda mérte mint commissarius. OL. Kamarai Itár. Litterae ad Cameram exaratae 17/1554.

¹⁶ „Ordnung gegen Pasquillen und Schmähchriften, ddto 18. Februar 1559. Die General-Strafbestimmung über die Verfassung und Verbreitung der Pasquille etc.” MAYER, A.: Wiens Buchdruckergeschichte. I. Wien 1883. 64. No. 282. A rendelet megújítása: KAPP, Friedrich: Geschichte des deutschen Buchhandels bis in das siebzehnte Jahrhundert. Lpzg. 1886. 555.

¹⁷ Lantos Sebestyén és cantilenája: Figyelő 21 (1886) 329—331. és ItK 1(1891) 40. A mislei prépost Szerdahelyi Mátyás volt, aki korábban mint Oláh Miklós titkára Augsburgban együtt volt Armpruszt Kristóffal, talán egy szálláson is, a „kopott ebagné” szállásán. Armpruszt ott szerzett csúfoló versét is, a most felmondott verseményt is, úgy látszik, szívesen hallgatta.

ítéletet hozott: Sebestyén vagy visszavonja rágalmaikat, vagy kitépik a nyelvét. Sebestyén bölcsen az előbbi választotta, s ezzel e kínos ügy is lezárult.¹⁸

1564-ben újabb vizsgálat volt pasquillus ügyben. Augusztus 5-én Zermeg János kamarai tanácsos Bécsből Pozsonyba érkezett és megmutatta Torda Zsigmondnak a magával hozott „carmen invectivum”-ot. A támadás ezúttal se mellékes személy ellen irányulhatott, mert szeptember 18-án már vizsgálat volt a pozsonyi káptalanban „de carmine infami”. A tanúkihallgatás azonban nyilván nem járt eredménnyel, mert november 19-én újabb tárgyalásra került sor ugyanott Csombordi Máté protonotárius, Kubinyi Kristóf és Simándi Péter — valamennyien jogászok — részvételével. Torda négy nap múlva Bécsbe utazott, ahol Sennyei Ferenc fiainak feljelentése alapján végre leleplezte a „maledicum carmen” szerzőit: Desewfy Jánost, Zermeg Jánost, Csepeli Mihályt elsősorban azonkívül Szentgyörgyi Gábor deákot, Mihály deákot Dudith pécsi püspök titkárát, Sándorfi Miklóst, Mérei Mihály famulusát és a dalmát Tranquillus poétát, valamint a nyomdászt a Szent Anna udvarban. November 28-án a Kamarában Torda már magának a császárnak tett jelentést a *σηλινευτικὸν ἔπος*-ról. Ugyanaznap Liszti Jánosnál, a Magyar Kancellária titkáránál volt ebédén, az ügy itt is szóba került.

Maga a mű ma nem ismeretes, hogy pontosan ki ellen irányult nem tudjuk. Az ügyre vonatkozó egyetlen forrás Torda Zsigmond naplója, melynek adatait itt ismertettük. A szereplő személyek ismertek csak, akiknek valami módon közük volt ehhez a gyalázó irathoz.

Sennyei Ferenc, akinek fiai a szerzők nevét elárulták Nádasdy Tamás nádor várainak volt a tisztartója. Két fia közül Tamás 1557-től a bécsi egyetem hallgatója, 1565-ben pedig Wittenbergbe iratkozott be az egyetemre.²⁰ Talán épp e kellemetlen ügy miatt kellett elhagynia Bécset.²⁰

A szerzők között első helyen említi Torda Desewfy Jánost. Valamennyiük között a legelőkelőbb volt, nagybirtokos nemesúr, 1561-ig a pozsonyi kamara elnöke, udvarmester és királyi tanácsos. Korábban többször is hol Ferdinánd, hol Zápolya pártján állott. Végül a birtokadományok és hivatali javadalmak hatására megmaradt Ferdinánd hűségén. Beteges ember volt, mint annyi kortársát, őt is a podagra és a chiragra gyötörte, annyira hogy 1559-ben a királynak szóló levelet még csak aláírni se tudta. Katolikus volt, és a János lovagrend tagja. Tordával személyes ellentéte volt bizonyos Sáros megyei birtokok miatt.²¹

Zermeg János a következő fővádlott. Ismerjük egész életpályáját. Már Mohács előtt Zápolya János erdélyi vajda kancelláriájában teljesített szolgálatot. Majd egymást követőleg Erdődy

¹⁸ EphK 11(1887) 739—740. Nagyon hasonlatos ehhez az ügghöz a selmebányai katonaság gúnyverse 1573-ból. Ezt az első fennmaradt magyar nyelvű gyalázó iratot a német polgárok ellen szerkesztették és a templom kapujára tűzték ki. ECKHARDT S.: Végvári vitézek gúnyverse. Zenetudományi tanulmányok. I. 1953. 111—114.

¹⁹ „(1564. aug. 5.) Zermeg rediit Vienna *ἐχθρὸς ἀκρότατος*. Insomnium portendit carmen invectivum mox allatum. (okt. 18.) examen de carmine infami. (nov. 19.) Examen in Capitulo Posiniensi de carmine infami. Examinati Magister Matheus prothonotarius, Cristophorus Cubinius, Petrus Simandius. (nov. 22. Viennae) comperi autores maledici carminis, ex indicio filiorum Francisci Segniej, hos nempe Ioannem Desewfium, Ioannem Zermeg, Michaellem Chiepeljum praecipuos, postea vero Gabrielem Literatum Zent-Gyewrgium, Michaellem Literatum Secretarium Sbardellati Episcopi Quinqueecclesiensis, Nicolaum Sandorfi adolescentem Domini Michaelis Merei, Poetam Tranquillum Dalmatam excusorem Typographum in curia S. Annae. (nov. 28.) proposui S. Caes. Maestati in Camera τὸ *σηλινευτικὸν ἔπος* (coena apud D. Listium.) *σηλινευτικὸν*.” Gyalui Torda Zs. naplója i. h. Szenczi Molnár szótárában (1621): *σηλινευτικός* — invectivus — szidalommal kárhóztató)

²⁰ Die Matrikel der Univ. Wien. 3. 1959. 116. Album Acad. Vitebergensis. 2. Halle 1894. 89. Az egyik fiút Bornemisza Péter is ismerte. „Senyei Ferentz fia, fő ember gyermeke. Tudos Deac leuen, czac egy agar miat vesz őszue, és által lőuic.” Negyedik része az evangeliomokból... Sempte 1578. 878.

²¹ Hiányos és idealizált életrajzát megírta ÉBLE G.: A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Bp. 1903. Valamelyest helyesbíti: Száz 37(1903) 758.

Simon zágrábi püspök, Váralyai Szaniszló fehérvári prépost és Thurzó Elek országbíró, királyi helytartó titkára lett. Ez utóbbi halála után a pozsonyi kamara tisztviselője volt, talán 1551-től kezdve késő öregségéig, 1576-ig. Különös, hogy ilyen hosszú hivatali pálya ellenére, épp a hivatali feyelem terén volt folytonos összeütközése feletteseivel. Többször is igazolatlanul hosszú ideig távol volt Pozsonyból. Amikor ezért kellemetlenségei támadtak, családi és egészségi okokra hivatkozva mentegette magát. Egymást követő birtokadományok és alkalmi pénzsegélyek ellenére folytonos anyagi gondokkal küszködött. Forgách Simon biztatására megírta annak a tizenöt évnek magyar történelmét, mely a mohácsi csatavesztéstől János király haláláig terjed. Az íráshoz bizonyíthatóan 1566 után kezdett hozzá. Az események tárgyalása során annyi év után is érezhető régi urához, János királyhoz való ragaszkodása. A mű csak 1662-ben jelent meg Amszterdamban. Előtte egy „*vita auctoris*” van valószínűleg Istvánfy Miklóstól. Ebben olvassuk, hogy Zermeg János Radéczy István kamarai elnök gyalázatára verses szatírárt írt, szerző voltát ugyan állhatatosan tagadta. Miksa király előtt se volt nagyon kedvelt személy valami kijelentése miatt. Mindezekért hivatalából kitették. Otthonában Nyitra közelében mint hetvenéves öreg szűkös anyagi viszonyok között, „lutheranizmussal” fertőzve fejezte be életét. Az életrajz közlése a második forrásunk arra, hogy Zermeg írt valamiféle *pasquillust*. Ez talán egy újabb szerzeménye lehetett, mert Radéczy István 1568-tól volt elnök. Ha viszont Istvánfy emlékezetből írta az életrajzot, és bizonyos közlései erre engednek következtetni, akkor mégis csak az 1564-es műről van szó és az Radéczy helyett Ujlaky János ellen irányult. Meg kell viszont jegyeznünk, hogy a kamara ügyiratai között még csak célzást se találhatunk Zermegnek ilyenfajta irodalmi működésére, de általában erre az egész „*versus*” ügyre se. Jobbnak látták eltüntetni még a nyomait. Csak az udvari pletyka témája lehetett, Istvánfy is innen tudhatott róla. Zermeg és Torda nem voltak jó viszonyban. Zermeg hanyag hivatali ügykezelésének éppen Torda jött nyomára. A „*versus*” ügygel kapcsolatban Torda ádáz ellenségének nevezi. Zermeg az irományt mégis éppen Tordának mutatta meg, akiről köztudott volt, hogy a magyar hivatalnokok között leginkább bírta Miksa bizalmát.²²

A harmadik szerzőként említett Csepeli Mihály korábban Desewfy János mellett teljesített szolgálatot, ezekben az években pedig a kisebbik kancellária juratus notarius volt.²³

Szentgyörgyi Gábor, Nádasdy Tamás nádor titkára is a vádlottak között szerepel. Fennmaradt tőle a nádorról írott életrajza és több kisebb alkalmi verse. Sokat tartózkodott Bécsben, eljárt ura dolgaiban és a nádorné megbízásaiban egyaránt. A Nádasdy levéltárban sok levél maradt fenn tőle, még több levélben emlegetik. Tiszte folytán sokakat ismert, sok mindent tudott és úgy látszik szívesen mesélgetett is.²⁴

Mihály deákról, Dudith püspök titkáráról nem tudunk semmi közelebbit.

²² Életére és művére alapos forrás: SÖRÖS P.: Zermegh János és munkája. Száz 41(1907) 97—118. és 219—235. Műve: Zermegh Ioannes: *Historia*. Amsterdam, 1662. 4.: *Vita auctoris*. „*Postremo in numerum, ut appellatur, Consiliarium Camerae ascitus, cum ibi Stephanum Radetium Aerarii Praefectum satyra quadam in illius contumeliam carmine scripta offendisset, quamquam ipse id constanter negaret, et Maximiliano etiam Imperatori ob verba quaedam prolata non admodum gratus esset, officio ejectus, domi suae non procul a Nitria septuagenarius senex tenui re domestica, et Lutherana tunc infectus e vita migravit.*” Torda jelentése Zermeg számadásának hiányos voltáról: OL. Kamarai lt. *Litterae ad Cameram* 21/1559 (1559. júl. 8.) Éppen 1564. okt. 18-án, a pozsonyi vizsgálat napján kapott engedélyt a királytól, hogy szabadságra menjen, és fürdőkben állítsa helyre egészségét. OL. Kamarai lt. Ben. resol. 1564. okt. 18. Nyilván sejtette, hogy Torda nyomozása nem lesz eredménytelen.

²³ ÉBLE G. i. m. 60. és GÉRESI K.: A Károlyi család oklevéltára III. 1885. 335.

²⁴ Nádasdy életrajza: KOVACHICH M.: *Scriptores rerum Hung. minores*. I. 1798. 377. Latin versei: Wittenberg 1552. (RMK III. 408.) és Bécs 1553. (RMK III. 412.) Levelei: OL. Kamarai lt. Nádasdy levéltár.

A következő szerző Mérey Mihály nádori helytartó familiárisa, Sándorfy Miklós. Jogász volt, a kisebbik kancellária notáriusa, később országbíró helyettes lett.²⁵

Utolsó helyen említi Torda Tranquillus poétát, akit minden bizonnyal az első között is szerepeltethetett volna. Az eddig felsorolt szerzők, Dessewffy János kivételével mind kamarai tisztségviselők vagy kancelláriai deákok voltak, akik az udvari eseményekről leghamarabb szerezhettek tudomást. Andronicus Tranquillus is udvari ember volt, de 1564-ben hajdani magas posztjának már csak emlékéből élhetett. A „versus infamis” eset idején már 74 éves volt, nagyon sokat látott és tapasztalt. Korábban diplomatája volt a francia királynak, Zápolyának és Ferdinándnak is. Grittihez fűződő kapcsolatáról már fentebb szóltunk.²⁶ Kudarok és sok viszontagság után 1550-ben már „senex fortunatus” élvezte szülővárosában, Trauban könyvesháza nyugalmas társaságát.²⁷ Több mint tíz nyomtatásban fennmaradt művét ismerjük. A követségek alkalmával tartott orációk, az újplatonista eszméket hirdető dialógusok, uralkodókhoz intézett, a török elleni harcra buzdító kiáltványok — megannyi nyíltan vagy burkoltan politikai célt szolgáló mű — a humanista irodalom remekei. Az író személyéről legtöbbet mégis gazdag levelezése árul el. Verancsiccsal való baráti kapcsolatát már korábban említettük. Ennek emlékét 1538 és 1571 között írt tizenöt levél őrzi.²⁸ Az őszinte kitárulkozást azonban mindkettőjük számára lehetetlenné teszi a humanista stílus páncélja. Annál többet árul el az emberről a Nádasdy levéltárban fennmaradt harminchárom levél (1532—1567). Tranquillus barátsága Nádasdy Tamással bizonyára jóval korábbi, mint fennmaradt hozzá intézett első levele 1532-ből, amelyben arról biztosítja Nádasdyt, hogy érte még az életét is odaadná, olyan nagyra becsüli. Nagyon hamar ezután őszinte ragaszkodását meg is bizonyította, mert Istvánfy szerint az emlékezetes budai színjáték főrendezőjét, az akkor budai várnagy Nádasdyt Tranquillus értesítette a véres bosszút forraló Gritti kormányzó érkezéséről, és ezzel az életét mentette meg. A Nádasdy családhoz intézett levelei mind a közvetlen és régi barátságot tükrözik. Ezekből tudjuk meg, hogy a telet sokszor betegeskedve Olaszországban töltötte, padovai fürdőkben gyógyíttatta magát. Tavasztájt ügyes-bajos dolgai intézésére Bécsbe utazott. Nyáron majd minden évben Sárvárt töltött egy—két hónapot. Ilyen alkalmakkor Nádasdynak könyvet hozott, feleségének déli gyümölcscsel kedveskedett. Nem győzi leveleiben dicsérni a nádort helyettesítő házigazda, Pernesich György mindenre kiterjedő vendégszeretetét. Őszinte bizalommal fordult a családhoz, ha pénzre volt szüksége. Nádasdy intézte el, hogy 1560 júliusától évi száz forintra kapott ígéretet a királytól, melyet kifizetni a magyar kamarának kellett — vagy inkább kellett volna. Mint sokan mások, úgy ő sem kapta meg rendesen a kiutalványozott összeget. Megintcsak Nádasdyhoz fordult: „regiam pecuniollam mittito”.²⁹ 1563-ban a király ismét utasítja a kamarát, hogy fizessenek már Tranquillusnak, mert hosszú szolgálata és agg kora miatt ez nagyon is méltányos.³⁰ Nádasdy közbenjárására nyerhette el a Vas megyei pápóczi prépostság jövedelmét is, évi 100 magyar forintot. A köszvény őt is sokat gyötörte, ilyenkor mentegette magát, hogy levelét mással kell iratnia. Amit műveiből ismerünk, az egész munkásságának valószínűleg csak egy töredéke. Írásai sokszor vonták magára a hatalmasságok haragját. Grittirol írt *Apológiája* csak kézirat-

²⁵ Archivum Capituli Posoniensis. Loca credibilia. Capsa 15. Fasc. 2. No. 9. Bratislava. Jóbarátságban, sőt családi kapcsolatban volt a Balassi családdal. Azt írta róla Balassi Bálint a török rabokkal való kegyetlenkedés kapcsán, melyet Sándorfy helytelenített: „mert ő neki mindéltig csak az paxtecum forog előtte.” Balassi Bálint Összes művei. I. 1951. 315. Balassi itt nyilván a jogi doktorrá avatás ceremóniájára céloz.

²⁶ Tranquillusra általában I. a 3. jegyzetet.

²⁷ A „senex fortunatus” vergiliusi reminiscencia VERANCICSICS I. m. 7. 1865. 50.

²⁸ Verancsics Összes munkái 6., 7., 9., 10. és 12. kötetében található a levelezésük.

²⁹ Levelei a Nádasdy családhoz: OL Kamarai ltár. Nádasdy ltár.

Nádasdy életét mentette meg: Istvánfi N.: Historiarum . . . libri XXXIV. Köln 1622. 192.

³⁰ OL. Kamarai ltár. Ben resol. 1560. júl. 6., 1561. máj. 8., 1563. máj. 28., 1564. júl. 4.

ban maradt fenn,³¹ Oláh Miklós Albumában neve alatt több vers is szerepel. Ezek között van egy *Alphabetum aulicum* című, szerzője nincs kitéve, de Tranquillus is írhatta. Ez a vers az udvari talpnyalást pellengérez ki, azokat, akiknek nem kellett az évi 100 forintért többször is könyörögni. Van a gyűjteményben olyan verse is, mely János Zsigmond török barátságát támadja, bizonyára a sokat hánytorgatott Szolimánnal való találkozás adott okot megírására, a maga számára pedig ezzel hozta egyensúlyba a mérleget.³² Nyughatatlan természete ismételt bajokba keverte. Még hetvenkilenc éves korában, 1569-ben is mentegetődni kényszerült Verancsics baráti dorgálására, megint csak egy írásműve miatt. Ezúttal epigrammát írt az állam nyomorúságairól. Verancsics intette, hogy hagyjon föl már végre az ilyesmivel, a köznek nem használ, magának meg csak bajt szerez vele. Tranquillus terjedelmes válaszában bibliai idézetekkel bőven megtámogatva kifejtette, hogy ifjú korától a közjóért küzdött, amennyire tőle tellett. Se félelem, se jutalom, de még az élet édessége se térítheti el föltett szándékától, e küldetésében kell élnie, vagy ebben meghalni.³³ Két év múlva, nyolcvanegy éves korában halt meg.

A nyomozásban Torda, mint említettük, alapos munkát végzett, még a „versus infamis” nyomdászát is kiderítette. Michael Zimmermann volt ez, aki 1553–1566-ig vezette Bécsben a helyéről „im. S. Annenhofe” nevezetű nyomdát. Jónévű tipográfia volt, egy évvel a gyalázó irat megjelenése előtt innen került ki éppen Torda Zsigmond kiadásában Galeottinak Mátyás király tréfás mondásaiból összeállított gyűjteménye. Pergamenre nyomott díszes kiállítású példánya Torda ajánlásával egyenesen Miksa király részére készült.³⁴

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy éppen tárgyalt versusunk évéből egy másik röpiratról is van tudomásunk. Erről Forgách Ferenc tesz említést történeti művében az 1564-es év végén, Miksa és János Zsigmond ellenségeskedésével kapcsolatban. Forgách itt leírja, hogy a királyt a talpra álló Erdéllyel szembeni diplomáciai és hadi kudarcai nagyon elkeserítették. Ehhez járult még az is, hogy voltak akik „libellus”-okat terjesztettek, amelyekben János Zsigmond tetteit helyeslik, a királyét viszont ócsárolják. És ilyen iratokat találtak még a király fekhelyének takarója alatt is. A becsempésző egyedüli célja Miksa bosszantása lehetett. Ezt Forgách szerint el is érte. Ezt az ügyet követően ugyanis a király nem jelent meg a nyilvánosság előtt, a tanácsosokat nem rendelte Pozsonyba, véleményüket nem tudakolta.³⁵

Az ezután következő két év, 1565. és 1566. a politikai szatírából bő termést hozott. 1565 októberében meghalt az agg győri püspök, Gregoriancz Pál. Ezzel megüresedett egy olyan püspöki szék, melynek javadalmait nem fenyegette se a török, se János Zsigmond. Sokakban megcsillant a remény, így a várományosok és önjelöltek között volt Forgách Ferenc, a birtokait nélkülöző váradi püspök is. De a királyi kegy, magasabb politikai szempontokat tartva szem előtt, idegent jutalmazott, jöllehet idegeneknek tisztségekbe való ültetése ellen már az országgyűlés is tiltakozott. A győri püspök a velencei származású Delfino Zakariás lett, aki

³¹ Tranquilli Andronici Dalmatae Traguriensis de rebus in Hungariae gestis ab illustrissimo et magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola. OSzK Kézirattára Fol. Lat. 3760. Újkori kiadása: TT 1903. 198–229.

³² Oláh kodex. Egyetemi Könyvtár Kézirattára H. 46. HEGEDÜS Steph.: *Analecta recentiora*. 1906. 428.

³³ VERANCSICS i. m. 10. 1871. 3–11.

³⁴ Libellus elegans Galeotti Martii De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Matthiae Sereniss. Ungariae regis. Viennae 1563. (RMK III. 505.) A díszes példány ma a bécsi Nemzeti Könyvtárban van.

³⁵ „At caesar in animo destinarat, quomodocunque vindictam sumere; et erant, qui libellos spargerent, quos facta Johannis praedicarent, e contra caesarem carperent, repertique etiam sub aulaeis, ubi accumbere consvesset; quo magis accendebatur, ita ut raro in publicum prodiret. Nihilominus consiliarios ungaros Posonium convenire jubet, et eorum perquirat opinionem.” Forgách Ferenc Magyar története. Pest 1886. 279.

korábban sokat tett azért, hogy Rómában a Miksa ellen feltámadó bizalmatlanságot eloszlassa, újabban viszont ő lett kegyvesztett a pápai udvarban.³⁶ Kinevezése nagy vihart támasztott, nemcsak egyházi, de világi körökben is, nagyon is feddhető jelleme miatt. A zúgolódásról még a Bécsben tartózkodó külföldi követek is sűrűn tudósították honfitársaikat.³⁷ Az udvari pletyka dús talajból táplálkozott, burjánzott és meghozta termését: magyar környezetben az első igazi pasquillust. Kovacsóczy Farkas a lejegyzője, és úgy véljük, a szerzője is ennek a párbeszéd-szerű formában megírt gúnyiratnak, mely tartalmában is, formájában is tökéletes és klasszikus.³⁸ Már amennyire Pasquino e neveletlen, XVI. században született gyermekét ilyen jelzőkkel egyáltalán illehetjük. A párbeszéd szereplői Palaemon és a delfin. Palaemon a római hajósok biztos kikötőjének védőistene, akit aléltan valamikor egy delfin mentett ki a hátán a tenger habjaiból. Már a XVI. században ismeretes volt a kettejükét ábrázoló hellénisztikus szoborcsoport, még valószínűbb azonban, hogy kapcsolatukat, azaz a delfin hátán utazó Palaemont Kovacsóczy a jelenetet sűrűn ábrázoló korinthuszi pénzekről ismerhette.³⁹ E korban ugyanis ókori pénzt mindenki gyűjtött, Fráter Györgytől Zsámbokiig. Palaemonra Kovacsóczynak egyébként is csak a delfin—Delfino egyezés miatt volt szüksége. Palaemon faggatja a Rómából kényszerűségről távozó Delfinót szándéka felől (ez már a legeredetibb római pasquillus minták szerint való), és ő fordul azután hálaadással a pápához, aki ezt monstrumot Rómából elűzte. Itt következik Delfino változatos bűnlistája a perverz hajlamoktól a kapzsiságon át egészen addig, hogy jó pénzért még saját hazáját is eladná, mindez szépen versebe szedve. Prózában majd mindezek megtalálhatók Forgáchnál. Ezt követi Delfino válasza, aki a műfaj szabálya szerint visszarúg: *Romae omnia venalia*. A vers szerzője Kovacsóczy Farkas, erre mutatnak a stílári javítások a kéziratban. Ekkor a kancelláriában működött, mint Forgách Ferencnek, a püspökség legilletékesebb várományosának familiárisa. Forgáchot pedig éppen Miksának ez a politikai sakkhúzása készítette arra, hogy átmenjen az ellenfél táborába, János Zsigmond oltalma alá.

A Delfino-ügy akkora vihart kavart, hogy a kancelláriában valóságos költői verseny támadt a téma körül. Istvánfy Miklós a kancelláriai titkár is írt Radéczy István kérésére egy pasquillust e témára.⁴⁰ Pontos adminisztrátor lévén azt is tudjuk, hogy 1566. január 31-én. V. Pál pápához intézett verse gondolatról gondolatra egyezik Kovacsóczy művének azon részletével, amelyben Palaemon hálálkodik a pápának Delfino elűzése miatt. Istvánfy se tud elszabadulni az alapötlettől

„... monstrum immane marinum,
qui de delphini nomine nomen habet.”

űzze el a vad Scyllához

„inter delphinas interque immania cete,
a quibus et nomen progeniemque trahit.”

³⁶ Delfinóra I.: Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg. 3. 1959. 209.

³⁷ A spanyol követ jelentése: MTA Könyvtára Kézirattára. A Tört. Bizottság másolatai. Ms 4939. 1565. nov. 17. és 1565. nov. 24.

³⁸ Kovacsóczy Farkas feljegyzései. Wien. Österreichische Nationalbibliothek. Cod. SN. 1912. Mikrofilmje: MTA Könyvtára: Mf. 1984/IV. A kéziratra VARJAS Béla hívta fel a figyelmet ItK 74/1970/129—151., az ide vonatkozó szövegek hasznosítását ő engedte meg, melyért itt is köszönetet mondok.

³⁹ Palaemonra I.: Pauly-Wissowa RE 15. 514—520.

⁴⁰ N. ISTVANFFY: Carmina. Lipsiae 1935. 27—28.

Ugyancsak Kovacsóczy lejegyzéséből ismerünk ezekből az évekből egy csokorra való gyalázó írásművet, mely Oláh Miklós esztergomi érsekkel foglalkozik.⁴¹ Van közöttük egy latin nyelvű prózai invectiva is. Görög példára hivatkozva az önismeret fontosságát hangsúlyozza, majd rátér tárgyára, Oláh életpályájának ismertetésére. Származásával foglalkozik először: Erdélynek Valachia felőli hegyeiben él a vlach nép, barlangokban és üregekben tengetik életüket. Az emberi társadalommal semmi kapcsolatuk nincsen, Istenről tudomással se bírnak. Ezek közül jött az, aki ma Magyarországon ilyen nagy méltóságra emelkedett. Írni-olvasni is csak nálunk tanult meg, majd a pécsi püspök udvarában alantas beosztása volt, de szívósan küzdötte fel magát egészen a királyi udvarig. Az írásmű hangja kimért és kiszámítottan nyugodt. Nyomat se látjuk annak az indultatos mocskolódásnak mely a klasszikus és nyilván jól ismert ókori invectivákra (gondoljunk a Sallustius és Cicero nevén maradt beszédekre!) annyira jellemző. Sokkal közelebb látszik állani Tacitus vagy magyar követője, Forgách gyilkosan hideg iróniájához. A gonddal szerkesztett írásmű minden mondata azonban egy-egy jól irányzott tördőfés a múltjáról megfélekedzett, betolakodott parvenű ellen. Nem kétséges, hogy ezt az invectivát is eljutatták címzettjéhez. Kovacsóczy gondosan kezdett a másoláshoz, majd látszik írásán, hogy sietnie kellett, és a szöveg sajnos abba is marad. Csak rövid időre juthatott hozzá, talán éppen Forgáchtól.

Ez a téma is hálásnak ígérkezett. A kancelláriából egész köteg versezet került ki, szerzőjük részben vagy egészben Kovacsóczy. Az alkalom pedig költött vagy valóságos epitáfium. A sirt a vándor messze kerülje el, mert aki alatta nyugszik „barbarus immitis fex populi Valachi”. Máshol kerek negyven gyalázó jelző van versebe szedve szép sorjában, mely mind az elhunyt számláját terheli. A versfaragó találékony és kifogyhatatlanul ontja Oláh bűnlistáját. Végül megnyugszik, mert most már beköszönt az aranykor:

„Placatum iam numen habes, mea patria, quod te
horrendi et monstri faucibus eripuit.
Nunc speranda salus, nunc omnia laeta redibunt
nunc pax nunc pietas nunc bona cuncta aderunt.”

Nem érdemesek ezek a versek arra, hogy az irodalomtörténet komolyabban foglalkozzék velük, de nagyon is figyelemre méltóak azért, mert bepillantást engednek e kornak olyan titkaiba, melyek a századok történeti emlékezetéből kihulltak. Amikor ezeket a verseket írták, Oláh Miklós volt a magyar kancellária vezetője, lejegyző vagy szerző gazdája, Forgách Ferenc pedig éveken át alkancellár volt. Forgách meg, mint tudjuk hasonlóképp vélekedett Oláhról, hangján csak a történetíró felelőssége szelídített valamit. Bizonyosak lehetünk benne, hogy kettejük véleményét akkor Magyarországon sokan osztották még, és ebben az egyben velük érzett Miksa, a német római császár és magyar király is.⁴²

Végezetül még egy műről kell említést tenni, amely jellege miatt kétségtelenül politikai szatíra: a Balassi Menyhártról írt Comoediáról. A kérdést csak röviden kívánjuk itt tárgyalni, mindössze az eredményeket foglalva össze, a részletes tárgyalást és bizonyítást egy következő tanulmányunkban adva közre.⁴³

⁴¹ L. a 38. jegyzetet.

⁴² Forgách Oláhról: „Archiepiscopus ex sordidissimo loco, et valacho patre natus, ad summum locum aliorum odio evectus, . . .” Id. mű 254. Miksa véleményéről a bártfai követ tudósít az 1559-es országgyűlés alkalmából: „es wirt dem w o l o c h e n nicht allzeit nach seinem willen fortgehenn”. Magyar országgyűlési emlékek. IV. 1876. 162. és 170.

⁴³ Egy korábbi feldolgozás a szerzőtől: A Balassi Menyhárt árulatasáról szóló komédiáról. Egyetemi doktori dissz. Bp. — Debrecen 1967.

Zsámboki János 1566. július 12-én azt jegyezte naplójába, hogy egy „libellus infamis”-t, melyet Balassi Menyhárt ellen írtak, Liszti Jánosnak kell átadnia.⁴⁴ Ez a libellus nem lehet más, mint a Balassi Comoedia. A mű elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy írójának szemlélete a Balassival egy társadalmi osztály szemléletét tükrözi. Nem Balassi magánéletét vagy éppen nőügyeit hánytorgatja, mint Bornemisza Péter, hanem rablásait, nemeshez nem illő vagy éppen nem vitézi tetteit és árulásai jutalmául nyert birtokszerzéseit, melyek tekintetében — forrásokkal pontról pontra igazolható — meglepő tájékozottságot árul el. Az árulatások jutalmául megkapott és erőszakkal elfoglalt birtokok közül kiemeli a szerző Szinyéret, Medgyesalját és főleg Szatmárt, „ahol mint alföldi király” él Menyhárt úr. Ezek mind Báthory birtokok. A birtokok jogos tulajdonosa, somlyai Báthory István, a váradi kapitány, ez idő tájt mint János Zsigmond követe, harmadfél évig Bécsben a király foglya volt, éppen a Balassi legutolsó árulását követő hadi és diplomáciai bonyodalmak következtében. Vele együtt ette a rabság keserves kenyérét János Zsigmond titkára, Kendi Sándor is. Kendi a Balassi által legyilkolt Kendiek unokaöccse volt — a Comoediában ez a gyilkosság mint Balassi egyik főbűne szerepel. Meggyőződésünk szerint a Comoedia Bécsben, Báthory István bécsi fogsága idején, az ő körében és az ő érdekében keletkezett.

A libellus címzettje a király, akinek feltárják: ki is az ő pártfogoltja. Az uralkodót érthető módon csak szelíden bírálja, annál élesebb hangon, szinte vakmerően támadja a nagyhatalmú Oláh érseket. Oláh ugyanis mint a magyar tanács elnöke helyeselte az erdélyi követek bebörtönzését és hosszú fogvatartását. Báthory politikai tapintatával nehezen volna összeegyeztethető a Comoedia hangja, szigorú katolicizmusát tekintve pedig egyenesen elképzelhetetlen, hogy az érsekről és a gyónásról ilyen hangon beszéljen. Ő legfeljebb csak eltűrte, hogy a környezetében ilyesmit írjanak (annál is inkább, mert mint az imént láttuk ez a hang Bécsben nagyon is otthonos volt!). Kendi Sándor Wittenbergben tanult, s a lutheri tanok követője volt élete végéig. Az ő keze már inkább benne lehetett a Comoedia alkotásában. Ha azonban arra gondolunk, hogy az 1564-i carmen invectivumot többen szerkesztették, ebben az esetben is felmerül a több szerzőség lehetősége. A hosszú fogság alatt együtt alakították, formálták, sőt talán elő is adták. Annyi bizonyos, hogy az irat a kancellárián közkezen forgott, s mint az 1564-es versus, ez is eljutott Listi János, a kancellária ekkori titkára kezébe.

Báthory kiszabadulása után, amint pályája egyre rohamosabban ívelt felfelé (már a hatvanas évek végén külföldön is rebesgették, hogy ő János Zsigmond egyik utódjelöltje) az erdélyi vajda, majd a lengyel király méltóságáig, sokakban támadt reménység az ország jövőjét illetően. Az elégedetlenek, Balassi és Dobó letartóztatása után végképp leszámoltak a bécsi király és országa közeledésének még a reményével is. Rangbéli személyek, végvári kapitányok, kancelláriai tisztviselők, egyre-másra hagyták ott a királyi Magyarországot, mentek át Erdélybe, ahol nem átalították a királyi felséget gyalázkodó szavakkal illetni az országgyűlésben.⁴⁵ A jobb jövő reménye és az anyagi megbecsülés egyaránt vonzott mindenkit. Báthory lengyel királlyá választása után pedig a végvári vitézek közül is nem egynek úticingja Lengyelország.

A reménység nem is volt egészen alaptalan. Báthory soha nem tévesztette szeme elől azt a hivatását, hogy hazáján segítsen. „Mit kívánjon tőlem az én hazámnak és atyámfiaiak szerelme, sőt az Isten, az ki engem ez állapotra emelt, szüntelen elmémben forgatom. Tartozom Istennek hálaadással, hazámnak pedig, és azoknak, kiket Isten is kezembe bízott, oltalommal, gondviseléssel és segítséggel. Mi lehetne pedig Isten előtt idvössigesb, avagy ez világ szerint

⁴⁴ „Libellus infamis contra Melchiorum Balassi 12 Listio transferendus datus” (sc. 1566. júl. 12.) GERSTINGER, H.: Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus. Wien 1965. 18.

⁴⁵ Ismeretlen tudósító Rudolffhoz 1580. jan. 28-án. Felsorolja mindazokat, akik az utóbbi időben Báthoryhoz pártoltak. Erdélyi országgyűlési emlékek. III. 1877. 29–30.

híresb nevesb, mint az ki hazáját veszendő állapotjából felemelhetné, avagy csak megsegit-hetné. Ennekem az Isten jól látja szívemet, minden munka fáradság, sőt az halál is édesnek látszanék, hogy én az én hazámnak ilyen utolsó szükségében segíthetnék.” — írja már mint lengyel király Mágócsy Gáspárnak.⁴⁶

Hazáját veszendő állapotjából felemelni már nem tudta, s a reménység szertefoszlásával, a szerencsétlen erdélyi politikával, az uralkodói önkény növekedtével az indulatok újra forrni kezdtek. Már a század végén, de még inkább a XVII. század folyamán újra feltűnnek a pas-quillusok Erdélyben és a királyi Magyarországon egyaránt.

Mme Zsigmond Ritoók

LA SATIRE POLITIQUE EN HONGRIE AU XVIe SIECLE

Jusqu'ici, on n'a pas tenu compte des monuments de Hongrie au XVIe siècle de la satire politique, genre florissant dans l'Europe entière. Étant un genre souvent poursuivi, un genre sous-littéraire, ses produits ont été imprimés très rarement, ils ont été souvent confisqués ou ils sont égarés. C'est un fait avéré que, déjà avant la catastrophe de Mohács, des „libelli famosi” ont été propagés en Hongrie sur le roi. A l'époque de la domination de János Zápolya, on a mis en scène, à la cour de Buda, un spectacle pour persifler le gouverneur étranger, Aloisio Gritti. De la même époque, on a un dialogue qui attaque la personne du roi et dont l'auteur était le dalmate Andronicus Tranquillus. De l'époque de la dyarchie, il y a des poésies attaquant la personne de l'anti-roi. Tous ces ouvrages étaient de langue latine.

Il est probable que le „versus” qui a été écrit à Cassovie contre le roi Ferdinand et qui, selon toute vraisemblance, a été fait imprimé par Gál Huszár, était de langue hongroise. On a fait une enquête dans l'affaire de ce „versus” à Vienne, étant donné que l'édit du roi Ferdinand était en vigueur depuis 1559, avec lequel il a défendu d'écrire et de propager des écrits politiques diffamatoires.

Depuis 1564, nous avons déjà beaucoup de données sur des ouvrages satiriques dont les auteurs et les lieux sont aussi connus. Les employés de la chancellerie hongroise de Vienne, parmi eux Farkas Kovácsóczy et Miklós Istvánfy, et Andronicus Tranquillus qui a été déjà mentionné plus haut, formaient un cercle littéraire proprement dit. Le sujet de ces écrits de langue latine peut être une opinion politique générale, tel est p. ex. l'antipathie assez répandue en connexion avec l'ascension de Miklós Oláh, ou bien il peut être attaché à une occasion, comme p. ex. la nomination de Zaccaria Delfino à l'évêché de Győr.

C'est également à Vienne qu'on a écrit probablement la comédie de langue hongroise intitulée *La vente de Menyhárt Balassi* (Balassi Menyhárt árultatása), dont l'auteur semble appartenir au parti d'István Báthory, ambassadeur de la Transylvanie et emprisonné précisément là, à ce moment.

A la suite de la crise politique qui allait s'approfondissant à la fin du siècle, la littérature des pasquilli prend un essor particulier. Les produits de cette littérature sont déjà bien connus au siècle suivant.

⁴⁶ Báthory István ... levelezése. 2. Kolozsvár 1944. 90—91. Ott az eredeti helyesírással.